

Gènere i re-evolució àrab, superant els discursos homogeneïtzadors?

No queda clar que s'hagi d'assumir que el secularisme o la revolució sigui un marcador de 'progrés' i modernitat confrontat a la religió | Els moviments socials de 2011 han creat tant oportunitats com amenaces per a les dones

Refugiades sirianes al camp humanitari de Za'atari, a Jordània. | UN Women.

Durant l'hivern de 2010-2011, les imatges de joves tunisanes, egípcies i líbies encapçalant i participant en les manifestacions per enderrocar els règims van sorprendre molts europeus. Aquest fet va ser recollit en els anàlisis i les investigacions focalitzades en la "nova" situació de les dones en aquestes societats. Moltes d'aquestes mirades, celebrant la participació activa de les dones, i especialment de les joves, passaven per alt els factors lligats a les condicions socioeconòmiques o les realitats polítiques que han anat conformant la seva realitat actual i experiència vital. El discurs centrat en la religió com a factor central de l'opressió femenina ha esdevingut predominant, una narrativa que al mateix temps assenyala el laïcisme com a principal garant de drets. Com a resultat, **les narratives sobre gènere i la "Primavera Àrab" tendeixen a homogeneïtzar les experiències de les dones al llarg del temps i l'espai**, ignorant tant l'evolució històrica contemporània de les seves realitats com les qüestions de classe, nacionalitat i altres eixos de diferència social que les defineixen.

Atorgar únicament a la naturalesa patriarcal de la cultura àrab i la religió musulmana el paper determinant en la posició de les dones en aquestes societats ens sembla que respon a una mirada eurocentrada. L'aplicació d'aquesta perspectiva única sobre l'agència de les dones en les societats àrab-musulmanes no ens serviria per explicar els canvis en les identitats, les relacions i les normes de gènere que s'han produït tant abans com després de l'esclat de les revolucions àrabs.

De la mateixa manera, presentar la "Primavera Àrab" com el punt de partida dels canvis esborra una llarga història d'activisme i resistència de les dones i la seva **participació en la dissidència de**

la societat civil i els moviments anticolonials en general. Un activisme lligat al context internacional, però també fruit d'una realitat local i de la diversitat sociològica que els genera. Per això, pensar les relacions de gènere en el seu context social, històric i contemporani ens sembla un exercici imprescindible.

A deu anys vista, l'amenaça que suposa per als drets de les dones les forces conservadores sorgides dels propis moments revolucionaris, l'actual debat sobre la diversitat de gènere i LGTB, o l'emergència de noves situacions com la generada a l'Afganistan, ens suggereixen l'oportunitat per **abordar les qüestions sobre el gènere en aquesta regió des d'una mirada descolonitzadora i necessàriament, transcontextual.** Així, en aquesta breu reflexió, ens preguntem sobre les diverses modalitats d'agència de les dones joves i les seves experiències de gènere a la regió àrab-musulmana: els límits d'epistemologies centrades en la dicotomia secular/religiosa, i la necessitat d'integrar una mirada contemporània que abordi el context que la provoca.

Paradoxes de la primavera àrab i gènere

La transició democràtica ha abordat sempre la dimensió de gènere, bé com a superació de la marginalització dels règims anteriors, bé com a adequació de les antigues pràctiques a l'estat de dret i d'igualtat constitucional, però també com a posicionament de les expectatives de gènere en el nou marc de pacte polític. De tal manera que fins i tot conviuen els discursos feministes "estatals" amb les noves narratives feministes sorgides d'aquests processos. Les protestes massives i els aixecaments presenciats des de finals de 2010 a la regió àrab tenien l'objectiu, no només de reformes polítiques sinó d'una transformació sociopolítica, que podem qualificar de (re)evolució (Sánchez & Aubarell, 2021).

Els episodis revolucionaris han reivindicat l'exercici dels drets de participació i grans transformacions. Emmarcades en crisis econòmiques i globals més àmplies, han portat a la primera línia nous actors revolucionaris com els grups joves, feministes i LGBT que han estat sistemàticament marginats dels àmbits de la política i en l'esfera pública (Fakhouri & Aubarell, 2021). En aquest marc, es quan es dona *la paradoxa del gènere* (Khalil, 2015): les dones es converteixen en poderoses eines de resistència contra la dictadura i el patriarcat; però, també, en l'objecte de control des de les autoritats governants.

[noticiadiariambautor]93/44[/noticiadiariambautor]

D'aquesta manera veiem com moltes dones egípcies havien donat suport a l'exèrcit (la institució masculina per excel·lència) i a l'ex general Abdel Fattah El-Sissi per assegurar que en la constitució de 2014 s'inclogués garanties per a la igualtat de gènere (Hafez, 2014). Des d'aquesta perspectiva, les avaluacions de les transformacions de les relacions de gènere en el món àrab fan emergir dos temes que ens interessa remarcar en aquesta reflexió: la **mal·leabilitat del gènere en els processos revolucionaris**, i la **dicotomia secular / islàmic**. No queda clar que s'hagi d'assumir que el secularisme o la revolució sigui un marcador de 'progrés' i modernitat confrontat a la religió, aquesta com a marcador de tradició o "endarreriment".

En termes d'activisme, **els moments de convulsió i de transicions socials han creat històricament oportunitats i amenaces per a les dones** que busquen participar en la vida pública i plantejar demandes de drets en els països àrab-musulmans. En alguns casos, les dones han pogut aprofitar el nacionalisme i la religió per legitimar la seva presència en l'esfera pública i emmarcar les seves demandes com durant els processos de descolonització deslligats a mitjans el segle XX per al cas àrab, com el moviment egipci pel sufragi femení liderat per Huda Sharawi en els anys 20 de segle passat. De la mateixa manera que, en altres casos, altres actors han utilitzat el nacionalisme i la religió per deslegitimar els moviments de dones i els drets de les dones i excloure-les dels processos polítics.

Hudda Sharawi a la seva arribada al Caire el 1923 després de la seva participació a París de la convenció de l'International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship, com a fundadora de la Arab Feminist Union.

La presència normalitzada de l'islamisme polític, en països com el Marroc o Tunísia, han aportat visibilitat a les dones d'ideologia islamista en els espais de decisió i representació pública, sent aquesta una situació ben diferent de fets radicalitzadors com es dona en l'Afganistan dels talibans. També d'altra banda, aquest fet, lluny de ser normalitzador, s'ha utilitzat en el centre dels forts debats socials i polítics -aquests bidireccionals- ocorreguts en la post-revolució en societats com la tunisenca. **No existeix equidistància possible en el debat públic sobre la qüestió gènere**

respecte al debat secular-religiós. Queda doncs una assignatura pedent: la interpretació diversa que se'n desprèn en cada situació socio-política.

En conclusió, **els moviments socials de 2011 han creat tant oportunitats com amenaces per a les dones que busquen participar en la vida pública i plantegen demandes de drets.** En alguns casos, les dones han pogut aprofitar el nacionalisme i la religió per legitimar la seva presència en l'esfera pública i emmarcar les seves demandes. En altres casos, altres agents han utilitzat el nacionalisme i la religió per deslegitimar els moviments de dones i els drets de les dones i o bé manipular-los o bé excloure'ls dels processos polítics.

Estratègies silencioses de transformació social

Més enllà d'aquests moments de crisi, **podem apreciar d'altres estratègies silencioses que han ajudat al constant, gradual i lent canvi de les relacions de gènere en les societats àrabs.** Per entendre la significativa importància d'aquests moviments "silenciosos" i "silenciats" per a la transformació social, cal expandir la noció del que és polític més enllà de les institucions i processos formals, com són les eleccions, els parlaments i les constitucions. Si bé les dones han estat participant en aquestes institucions, el seu nombre segueix sent petit, el que proporciona evidència per als que argumenten que la "Primavera Àrab" ha estat "dolenta per a les dones" (Coleman, 2011). Més enllà de l'institucional, significativament, les dones han estat presents en gran nombre en protestes i manifestacions de carrer, a més d'iniciar noves activitats en espais públics i virtuals des d'abans dels successos de 2010-2011. Un bon exemple és el **constant augment de les joves en els graus universitaris** i com a força de treball que ha "normalitzat" la presència de les noies en espais abans gairebé d'exclusivitat masculina. Aquesta presència s'ha revelat com un instrument important per modernitzar el sistema polític, a més de ser considerada la presència femenina en els sistemes educatius i el mercat de treball com un indicador de "modernitat-eurocentrada" com han assenyalat entre altres Bier (2011) o Abu -Lughod (1998). És aquesta participació també ha de considerar-se política, en la mesura que desafia les construccions de gènere que sustenten les reivindicacions i l'exercici de l'autoritat política.

Així mateix, **les dones joves han formulat noves maneres de sociabilitat**, unes expressions que fins avui són percebudes en les seves respectives societats com a problema i sinònim de desestabilització. Influencers, tik-tokers, gais i lesbianes? són objectiu de crítica social, i fins i tot de les autoritats. Mentre això passa, els joves i les joves constitueixen espais, unint les possibilitats del global i el local, uns espais que són alhora físics i simbòlics, que els doten de mitjans de subsistència, de pràctiques culturals pròpies, d'escenaris per a la disrupció política, d'adscripció identitària i que els serveixen per reclamar la seva dignitat individual -*karama*- (Sanchez & Aubarell, 2021).

La influencer egípcia Hadeer El Hady, condemnada a dos anys de presó per publicar suposats 'vídeos immorals'.

La relació de la dona amb la família i el matrimoni és un dels àmbits silenciosos. Un dels casos a subratllar des de la revolució del 2011 és **el del divorci a Egipte, que ha increment en més d'un 80% des del 1996** (una de cada cinc parelles es divorcia cada any segons dades oficials). Egipte es considera un dels països amb la ràtio de divorcis més alta. Tot i les dificultats, o potser per aquesta raó, estudis recents apunten que per a gran part de les dones que entren en aquest procés, el resultat del divorci acaba sent una eina de resiliència i empoderament (Tolba, M et al 2020). Ens trobem doncs, en què el divorci -sobretot quan és promogut per la dona- s'interpreta com la manifestació de la pròpia autonomia, el resultat d'una lluita individual i d'autonomització familiar importantíssima davant la carència de drets, tant en la desigualtat manifesta en el dret a la iniciació del procediment per part de les dones (a diferència de l'home s'ha de fer sempre davant la justícia, i tot i que recentment es permet sense causa pautada, això suposa la no-percepció econòmica per part del marit *Khul*) com després, en temes centrals com són la custòdia dels fills.

Davant d'una situació social i també legal que no reflecteix la realitat de l'evolució entre la relació de gènere en les famílies, el matrimoni resulta una fotografia fixa en l'entramat normatiu i social. Les dones joves estan sent les promotores d'aquesta revolució silenciosa, tant pel que fa el divorci com en el cas dels joves, forçant l'oportunitat de les relacions informals (*urfi*). Tot plegat ha obert **un debat en la societat egípcia en el que el dret de les dones i les llibertats individuals van de bracet.**

[noticiadiariambautor]93/5[/noticiadiariambautor]

Al Marroc, el concepte de '*qiwama*' (manutenció i protecció) apareix com un desafiament a les demandes feministes d'igualtat. La definició del terme sempre ha estat un tema controvertit. Literalment es refereix a la "tutela masculina", però és només una manera de veure-ho; també pot significar responsabilitat financera, suport econòmic... és a dir, un dret de les dones musulmanes. Si bé el concepte s'ha anat construint a partir de diverses teologies i escrits legislatius basats en la *ijtihad* islàmica (raonament), continua plantejant preguntes sobre la seva compatibilitat i proximitat a la Sharia islàmica o als discursos d'igualtat occidentals. **El que per a moltes dones feministes liberals es llegeix com un atac a la seva independència, per a les feministes islàmiques es llegeix com un arrelament dels seus drets com a dona** provinents dels Drets Humans Islàmics promulgats a El Caire en 1990.

Veiem com aquests debats se centren en els diferents paradigmes que informen la igualtat en diferents contextos i com les seves implicacions deixen els discursos feministes, la legislació i els valors socials oscil·lant entre modernisme i islamisme, mentre les dones aprofiten estratègicament, sense importar la seva orientació ideològica, qualsevol escletxa per fer valer els seus drets.

El gènere i la construcció del binari secular/islàmic

Els problemes de les dones en el món àrab en general -i durant el període convuls des de fa una dècada- és que corren el risc de ser analitzats i estudiats de manera descontextualitzada, per un paradigma dicotòmic de secular-modern-progressista/islàmic premodern-tradicional-endarrerit. Des de principis de segle XX, els drets de la dona es van convertir en un indicador de la modernitat i progrés nacional en el discurs polític (Abu Lughod 1998), particularment en els règims modernitzadors d'orientació secular a Tunísia i Egipte. Aquest fet ha tingut com a resultat una clara dificultat d'independència per part dels moviments de dones. En aquest sentit, **tradicionalment el hijab s'ha convertit en una mostra significada de l'opressió o alliberament de la dona en nom de la defensa de la modernització nacional i els drets de la dona**, com ha succeït a Tunísia i Egipte. A més, aquesta lògica ha justificat l'intervencionisme occidental amb el pretext d'alliberar les dones musulmanes de la seva cultura patriarcal opressiva, d'una banda, i d'una adopció acrítica de les construccions de dona i gènere a l'islam, de l'altra, com en el cas afganès. Això ha deixat les dones musulmanes atrapades entre els discursos colonial-secular versus el discurs local-islàmic.

Tanmateix hi ha d'altres maneres de subjectivitat que contenen aspectes tant seculars com islàmics. Històricament, analitzant la relació entre política i religió en el món àrab, Abd al-Ilah Balqaziz (2013) assenyala una associació encomiable dins les lluites d'alliberament nacional àrab contra colonialisme. No obstant això, hi ha una altra forma d'associació entre política i religió, que ha donat lloc a conflictes interns i lluites de poder. Aquesta forma "desagradable" d'invertir la religió en la política es reflecteix no només en els grups violents, sinó també en el cas de grups polític-religiosos moderats, i ha portat a un estat de polarització política i cultural i exclusió mútua.

[noticiadiariambautor]93/55[/noticiadiariambautor]

En aquest sentit, és interessant analitzar els esdeveniments ocorreguts l'estiu del 2013 a Egipte. Després de l'enderrocament de l'expresident Mohammed Mursi dels Germans Musulmans, els dos camps en competència es van dividir espacialment en les places Rabiaa a el-Adawia i Tahrir, no d'acord amb concepcions seculars versus islàmiques, sinó d'acord amb diferents percepcions de l'Islam i seva relació amb la identitat nacional, així com la política suposadament antidemocràtica del govern dels Germans Musulmans. Però, quin desafiament planteja la participació de les dones en els moviments islamistes, a les feministes en particular i de la política secular-liberal en general?

Seguint a Saba Mahmoud, l'agència moral i política que sustenten les pràctiques del moviment de mesquites de dones a Egipte, es juxtaposen amb els supòsits liberals sobre la naturalesa humana

i el seu desig de llibertat i autonomia i les concepcions liberals d'agència com a actes que desafien normes socials amb unes pràctiques que a un temps són seculars i religioses. Una altra forma de ruptura de la dicotomia és observar com **organitzacions independents de dones han estat cooptades i controlades per règims laics i islamistes a Egipte**, on el feminisme elitista-secular es associat amb el règim corrupte de Mubàrak, que s'ha reproduït des de l'enderrocament de Mohammad Mursi.

Cadena humana a Egipte el 2012 en contra de l'assetjament sexual a les dones: 'M'agradaria que admetessis que assetges'; 'M'agradaria poder sentir-me segura al carrer'. Foto: UN Women.

Un altre exemple per anar més enllà de la dicotomia l'ofereix el cas de les dones activistes laiques i islàmiques unides en la Tunísia posrevolucionaria. A Tunísia es construeix, llavors, una dicotomia feminista islàmica-secular artificialment, i no reflecteix la política de gènere practicada pels dos grups d'activistes. Tot i les diferències en els discursos (un marc discursiu legal i de drets humans versus un marc humanitari i de desenvolupament) i les conviccions de les líders feministes seculars que el projecte islamista constitueix una amenaça per a la igualtat de drets de les dones, **existeixen objectius comuns com l'accés de les dones a l'educació, a l'ocupació, a la participació política i la lluita contra la violència contra la dona**. A més, entre els dos grups, hi ha una superposició en les activitats d'aquestes organitzacions. Els grups i organitzacions de dones islàmiques i seculars no encaixen en cap dels dos costats de la dicotomia; més aviat hi ha diferències entre els grups que s'identifiquen com islàmics o seculars.

La tendència del feminisme democràtic pragmàtic a Tunísia intenta reconciliar el feminisme amb la religió i les tradicions locals, enlloc de construir una dicotomia entre drets universals de la dona versus posicions islàmiques locals. D'alguna manera, l'activisme de les dones, més que de posicions ideològiques prèvies, sorgeix de formes de vida compartides i estructures de poder rellevants. Així, per exemple, en comptes de treballar d'acord amb una lògica dicotòmica, les feministes i les dones islamistes activistes són crítiques amb una economia de mercat capitalista i

l'empobriment que causa, ja sigui que sigui defensada i dirigida per un partit governant laic o islamista.

En aquest debat sobre les tendències contemporànies de gènere a la regió entenem que hi pot haver dos espais de deconstrucció de la mirada dicotòmica que resten pendants. D'una banda, el necessari enfocament reflexiu del partenariat euromediterrani: **promoure anàlisis sobre l'espai cívic que superin el binomi nord-sud** i estudiin el potencial que suposa un espai de gènere euromediterrani dinàmic des d'una concepció transcontextual. En segon lloc, la **importància d'aportar una mirada analítica als espais intermedis**. L'evolució de projecte del feminisme islàmic n'és un, ja que es proposa com un espai "fronterer" en el sentit de Mignolo, entre el rebuig secular de les referències religioses i el conservadorisme religiós. Critica el patriarcat teològic, impugna les justificacions religioses de la jerarquia de gènere i desenvolupa els valors de justícia i igualtat de gènere dins de la cosmovisió de l'islam. De fet, el que tenen en comú aquests moviments feminista laics, islàmics o fronterers, el que proposa és una lluita contra totes les formes d'opressió, inclosa la injustícia econòmica, política i social, i la base per a una manera de feminisme que transcendeix, a el mateix temps, el feminisme secular o islàmic, evocant les demandes de 2010/2011: "pa, llibertat, dignitat i justícia social".

Referències:

- Abu-Lughod, L. ed. (1998). *Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East*, Princeton University Press, Princeton
- Abu-Lughod, L. (2013). *Do Muslim Women Need Saving?* Columbia University Press, New York
- Bier, L. (2011). *Revolutionary Womanhood: Feminisms, Modernity, and the State in Nasser's Egypt*, Stanford University Press, Stanford
- Coleman, I. (2011) "Is the Arab Spring Bad for Women?". *Foreign Policy*, 20 December
- Fakhouri, T.; Aubarell, G. (2021) "Moviments socials i episodis revolucionaris a la Mediterrània" *Revista Idees*, 51. *Una nova visió per a la Mediterrània*. 08.01.2021
- Hafez, S. (2014). "The Revolution Shall Not Pass through Women's Bodies: Egypt, Uprising and Gender Politics", *The Journal of North African Studies*, 19 (2), pp. 172-185.
- Khalil, A. (2015). *Gender, Women and the Arab Spring*. Routledge.
- Mendoza, J.; Tolba M., Saleh, Y. (2019) "Strengthening Marriages in Egypt: Impact of Divorce", a *Women Behav Sci* (Basel).
- Sánchez, J.; Aubarell, G. (2021) "Revolució i Dissidència. Joves i llibertat deu anys després de la primavera àrab". *Agenda Llatinoamericana mundial 2022*